

RUSLARA GÖRE XIX. ASRIN BAŞLARINDA KAFKASYA

ALİ AHMETBEYOĞLU*

Öz: Kafkasya ile alakalı kısmını yayına hazırladığımız ve 1912-1914 yıllarında Rus bir heyet tarafından kaleme alınan, 1918'de Binbaşı Nazmi Bey tarafından Rusca'dan Osmanlıcaya tercüme edilen Kafkasya ve Türkistan isimli eser; Rusya'nın işgali ve idaresi altındaki ülkeleri, toplumları çeşitli yönleriyle tanımak, kendi zaviyelerinden tanıtmak gayesiyle hazırlanmıştır. Burada Kuzey, Güney Kafkasya ile bu coğrafyada yer alan Terski, Kuban, Stravropol, Batum, Kars, Erivan, Gence, Bakü, Dağıstan, Tiflis, Günabes ve Karadeniz vilayetleri hakkında coğrafi, siyasi, tarihi, istatistiki bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Kafkasya Genel Valiliği, Karadeniz, Hazar Denizi, Rusya, Türkler, İranlılar.

ACCORDING TO RUSSIANS, XIX. CAUCASUS AT THE BEGINNING OF THE CENTURY

Abstract: The work Kafkasya [Caucasus and Turkestan(Central Asia)] was written by a Russian Commission between 1912-1914 and translated from Russian Language into Turkish Language by Binbaşı Nazmi Bey [Nazmi Beg the Major] in 1918 was prepared with the aim of a multi-dimensional presentation of the countries which were under the invasion and the administration of Russia. This work has a Russian Perspective in its expression. In this part some Geographic, Political, Historical and Statistical Information on Terski, Kuban, Stravropol, Batum, Kars, Yerevan, Gence, Baku, Daghestan, Tbilisi, Gunabes and the Black Sea located in Northern and Southern Caucasus are given.

Keywords: Caucasus, General Governorship of Caucasia, The Black Sea, The Caspian Sea, Russia, Turks, Iranians.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aliahmetbeyoglu@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4628-5913>

Giriş

Asya ile Avrupa arasında mühim bir konumda bulunan, tarihin ilk devirlerinden beri bir geçiş güzergâhı ve coğrafi, jeopolitik, stratejik açılardan ehemmiyetli olan Kafkasya'ya bu adın kimler tarafından verildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, kelimenin Dağistan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye tesadüf edildiği ileri sürülmektedir. 470.000 km² yüz ölçümüne sahip olan Kafkasya; Karadeniz ile Azak Denizi'nin doğu kesimini ayıran Anapa yarımadasından başlayarak Hazar Denizi kıyısındaki Apşeron yarımadasına ulaşan Büyük Kafkas dağlarını ve iki yanında uzanan toprakları kapsar. Kafkasya, aslında fizikî ve siyasî coğrafyanın adı değil, ortak bir kültür etrafında birleşmiş pek çok halkın bir arada yaşadığı, tarihî, etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafya parçasının genel adıdır. Batıdan Türkiye; Karadeniz ve Azak Denizi; güneyden yine Türkiye, İran; doğudan Hazar Denizi; kuzeyden Maniç ve Kuma nehirlerinin Rusya düzlüklerinden ayırdığı bir kıtadır. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya diye ikiye ayrılmakta ve Anadolu ile İran'ı Rusya'ya, batıyı Türkiye'ye, Uzak Doğu'ya bağlamaktadır. Karadeniz ile Hazar gibi çok önemli iki denizin arasında yer almaktadır. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan cumhuriyetleri bulunmaktadır. Kuzey Kafkasya'da ise Rusya Federasyonu'na bağlı Dağistan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya cumhuriyetleri ve Çeçenistan yer almaktadır.¹

Genellikle dağlık bir bölge olan Kafkasya topografik bakımdan çok farklı özellikler sergiler. Bölgeyi ikiye ayıran Büyük Kafkas Dağları yaklaşık 1.200 km. uzunluğunda ve 110-180 km. genişliğindedir. En yüksek yerleri orta kesimdeki Elbruz (5642 m.) ve Kazbek (5033 m.) doruklarıdır. Büyük Kafkas Dağlarını güney-kuzey doğrultusunda aşan en önemli iki geçit Daryal ve Derbent'tir. Daryal geçidi deniz seviyesinden 2379 m. yükseklikindedir. Vladikafkas'ı Tiflis'e bağlayan ve Ruslar'ın "Gürcü askeri yolu" dedikleri yol bu geçitten geçer. Yol aynı geçitte olan Terek Nehri'nin ana kolunu takip eder. Orta ve güney kesimleri üzerinde Osetler (Asetinler) yaşarlar. Bu geçit Kafkasya'yı siyasî, askerî ve sosyal yönlerden iki ana parçaya ayırır. Kafkasya'ya tamamen hâkim olmak isteyen Rusya için, hem Gürcistan'la irtibatı devamlı açık tutmak, hem de Batı Kafkasya'daki Çerkez, Abhazlar ile

¹ Suat İlhan, "Jeostratejik Kuzey Ufkumuz (Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz)", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan*, cilt I, Ankara, Der: Ü. Özdağ-Y. Kalafat-M.S. Erol, ASAM, 2003, s. 318; Enis Şahin, "Tarih Boyunca Kafkasya'ya yönelik Türk Politikalarının Anahatları", *Kafkas Dosyası*, İstanbul, Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Fatih Sancaktar, Hasan Demiroğlu, Recep Ahışalı, Yahya Başkan, TATAV Yayınları, 2006, s. 11-12.

Doğu Kafkasya'daki Çeçenler ile Dağıstanlılar arasındaki iş birliğini kesmek açısından büyük bir önem taşımaktadır. Daryal'dan sonra ikinci mühim geçit olan Derbent, Hazar Denizi kıyısı boyunca uzanır ve genişliği 1.5 ile 30 km arasında değişir. Ayrıca bu iki geçit kadar önemli olmasa da Avar, Karayam, Sol, Mumisan geçitleri de bulunmaktadır. Daha güneyde yükseklikleri 4.000 metreyi geçmeyen Küçük Kafkas dağları ve aralarında küçük ovalar, geniş çöküntüler ve dik yamaçlı volkanik tepeler bulunmaktadır. Transkafkasya bölgesinin batısındaki Kolhi ile doğusundaki Kura ve Aras havzaları verimli tarım arazilerine sahiptir.²

Kafkasya'nın yüzölçümünün üçte birini içine alan Dağıstan bölgesi, doğudan Hazar Denizi, güneyden Kür ırmağı, kuzeyden Kuma ırmağı, batıdan ise Daryal geçidi, Çerkezistan ve Gürcistan ile çevrilmiştir. Bu sınırlar içerisinde kalan sahanın Kuma Irmağı ile Terek ve Sulak nehirleri arasındaki kısma Kuzey Dağıstan, Samur Havzası'na Orta Dağıstan, Kafkas Dağlarının güneyinden Kür Nehrine kadar olan kısma da Güney Dağıstan denmektedir. Çerkezistan; batıda Karadeniz, güneyde Gürcistan, kuzeyde kısmen Kuban nehri doğuda ise Kafkasya'nın en yüksek noktası olan Elburus'la sınırlanmıştır. Abaza bölgesi; Kafkasya'nın kuzey toprakları içerisinde olup Çerkezistan'ın kuzeybatısındadır. Güneydeki kısma Büyük Abaza, kuzeydekine de Küçük Abaza denir. Bu bölgede oturan halka da Abaza ismi verilmiştir. Kabartay bölgesi Karadeniz'e dökülen Kuban nehriyle, Hazar Denizi'ne dökülen Terek nehrinin havzalarıyla Kafkas sıradağlarının kuzey kesimini ihtiva eden ve Dağıstan ile Çerkezistan arasında mevcut dörtgen şeklindeki bir sahayı kaplar.³

Kafkasya'da nüfusun dağılımını coğrafya ve tabiat şartları belirler. Yüksek dağlık alanlar nüfustan yoksundur. Büyük Kafkas dağlarının orta ve batı kısımlarında insan yaşamaz. Köy ve şehirlerde yaşayan nüfusun oranı ülkelere göre değişiklik göstermekteyse de genel olarak kırsal alanda yaşayanlar daha fazladır. Sosyolojik araştırmalar Kafkasya halkları arasında yüzyıllar boyunca önemli ölçüde bir etnik karışım ve bütünleşme olduğunu göstermektedir. Kafkasya halklarının sahip olduğu sosyo-kültürel yapılar, onların birbirinden kesin çizgilerle ayrılan etnik gruplar oldukları biçiminde

² Davut Dursun, Kafkasya, DİA, cilt 24, 2001, s. 157-158.

³ Mithat Çelikpala, "Dünden Bugüne Kafkasya: Sosyal, Siyasal Yapı ve Etnik Çatışmalar", *Kafkas Dosyası...*, s. 83-84; Mustafa Tanrıverdi, "Kafkasya'da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları)", *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Kafkas Özel Sayısı*, 2017, s. 555.

bir değerlendirme yapmaya imkân vermemektedir. Buna rağmen her halkın sahip olduğu ve titizlikle korumaya çalıştığı etnik grup bilinci yüzünden aralarında bir birleşme ve bütünlük sağlanması zor görünmektedir.⁴

Kafkasya Müslümanlıkla Hristiyanlığın hâkim olduğu bir bölgedir. Türk kökenli halkların tamamına yakını, Gürcülerden Batum civarında yaşayan Acarlılar ve Kuzeydoğu, Kuzeybatı Kafkasya'daki pek çok halk Müslüman'dır. VII. yüzyılın ortalarında yayılmaya başlayan İslâmiyet daha çok Hazar Denizi sahilindeki topraklarda taraftar bulmuştur. Rusya'nın bölgeyi işgali İslâm'ın yayılmasını olumsuz yönde etkilemiştir. İlkçağlardan itibaren değişik devlet ve kavimlerin, toplulukların göç, istilâ ve iskânına sahne olan Kafkasya, coğrafyasının önemi yanı sıra, yer altı ve yer üstü kaynakları açısından da oldukça zengindir. Bu özellikler tarih boyunca Kafkasya'yı bir cazibe ve çekim merkezi haline getirmiştir. Bundan dolayı "Kafkasya, imparatorluklar arası denge ve siyaset oyunlarının cereyan ettiği bir dünya tiyatrosu" olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Rusya; siyasî, askerî, iktisadî vs. sebeplerle 1552 yılında Kazan'ı işgalinin ardından adım adım Asya ve bilhassa Türkistan'ı kanlı muharebeler, katliamlar, tahribatlar ve zulümler yaparak istila ederken, Osmanlı toprakları üzerindeki emelleri, Karadeniz ve sıcak denizlere inme politikaları çerçevesinde de Osmanlı Devleti ile mücadeleye başlamıştır. Ayrıca XVIII. yüzyılda Kafkaslar'ın kuzey kesiminde otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra, 1801 yılında Gence'yi işgal ederek Kafkasya'yı sömürgeleştirmenin temelini atmıştır. Nitekim XIX. asrın sonlarında Rusya Türkistan'ın zaptını tamamen bitirmiş, Kafkasya'ya nüfuz etmiş, 93 harbi olarak bilinen ve Tuna boyları ile Kars-Erzurum bölgelerinde iki cephede birden vuku bulan 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı neticesinde de doğuda Kars Vilayeti'ni işgal etmiştir. Bu tarihlerden sonra işgal ve idareleri altındaki ülkeleri, toplumları çeşitli yönleriyle tanımak ve kendi zaviyelerinden tanıtmak için çeşitli eserler vücuda getirmişlerdir.⁵

Ruslar tarafından telif edilen ve Kafkasya ile alakalı kısmını yayına hazırladığımız bu eserde de Rusya'nın nüfuz ve işgalinde bulunan Kafkasya ile Türkistan hakkında kısa olarak coğrafi, siyasi, tarihî ve istatistikî malumat verilmektedir. 1912-1914 yıllarında muhtemelen Rus istihbaratınca veya

⁴ Dursun, a.g.m., s.158; Ufuk Tavkul, *Kafkasya Gerçeği*, İstanbul 2009, s. 11-17.

⁵ Mustafa Öztürk, "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası ve Stratejik Önemi", *Sekizinci Askerî Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001)*, Ankara 2003, s. 5 vd.; Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2003, s. 125.

onların yönlendirmesiyle bir heyet tarafından hazırlanan eser, aslen Rusça'dır. 1334 (1918) yılında Piyade Binbaşı Nazmi Bey tarafından Osmanlı Türkçesine tercüme edilmiş ve İstanbul Matbaa-i Askeriye'de basılmıştır. 63 sayfa olan ve Kafkasya ve Türkistan diye bilinen eserin tercümesinin tam ismi Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları(Coğrafi, Siyasî, Tarihî ve İstâistikî Mücmel Malûmât) (Geographic, Political, Historical and Statistical Information on Caucasus)'dır. Binbaşı Nazmi'nin tercümesinde kendisine ait önsöz, giriş yahut herhangi bir ifade veya açıklama bulunmamaktadır. Bununla beraber eserin orijinalinde önsöz, giriş, dipnot ve faydalanılan kaynaklar olup olmadığını da esere ulaşamadığımız için bilemiyoruz. Bu tercümesinin yanında Nazmi'nin başka eserleri de bulunmaktadır.⁶

Binbaşı Nazmi'nin Osmanlı Türkçesine tercümesinden günümüz Türkçesine çevirerek hazırladığımız bu eser, her ne kadar Rus nokta-i nazarından kaleme alınmış ve yer yer hatalar, yanlışlar içeriyor olsa da; dün olduğu gibi bugün de tarihimiz, kültürümüz, geleceğimiz açısından büyük ehemmiyet arz eden Kafkasya'nın XX. asrın başındaki durumunu değişik veçheleri ve verileriyle ortaya koyması bakımından oldukça önem taşımaktadır.

Eserin Metni

Kafkasya

Kuzey Kafkasya

Kafkasya Kıtası; doğudan Hazar Denizi, batıdan Azak Denizi ve Karadeniz arasında büyük bir kara parçası şeklini gösterir. Kuzey hududunu Yey ve Maniç nehirleri ile Kuma Ovası teşkil eder. Güneyden ise Osmanlı Devleti ve İran ile hemhuduttur.

Kafkas Sıradağları, bu büyük kara parçası, güneydoğudan yani Hazar Denizi sahilinde kâin olan Bakü'den kuzeybatıya doğru Karadeniz sahilinde Anapa'ya kadar gitmektedir ki, hemen hemen 1200 km uzunluğundadır.

Bu dağlar aşılması gayr-ı mümkün büyük ve yüksek bir duvarı andırmakta, iki tarafında vadiler ve nehirler ile ayrılmış diğer çeşitli dağları da

⁶ Azerbaycan, Matbaa-i Askeriye, 1334, 37 s.; Cephe Gerisinin Müdâfaa ve Muhâfazası, Matbaa-i Askeriye, 1341, 91 s..

içine almaktadır. Gerek bizzat Kafkas Dağları, gerekse kısımlarını oluşturan dağlar daima karlar ile örtülüdür ki bu büyük, geniş kar ve buzlardan çeşitli nehirler ve çaylar vücuda gelmiştir.

Bu dağların en yüksek noktaları orta kısmında olup 6 bin metre yükseklik-te, iki tepeli Elbruz Dağı'yla, Dih Tav, Koştan Tav ve Kazbek tepeleri en meşhurlarıdır. Ara sıra vuku bulan şiddetli toprak hareketleri bu büyük dağların volkanik olduğunu gösterir. Fakat faaliyet halinde yanar dağ mevcut olmayıp, yalnız Apşeron (Abşeron) ve Taman yarımadalarında bazı mahallerden gaz ve duman çıktığı görülmektedir.

Bitkileri ve ağaçları fevkalade çeşitli olup yerleri deniz seviyesinden yükseklikleriyle alakalıdır. Dağın güney kısmında ormanlar daha çok bulunur. Bunlar batıdan doğuya doğru tedricen azalarak, doğuda Dağıstan Dağlarının çıplak ve ormanlardan mahrum kaldığı görülür ki, iklimin kuruluşu buna sebebiyet vermektedir.

Kuzey Kafkasya; Terski, Kuban ve Stavropol vilayetlerini içine alıp, 210 bin km² sahaya sahiptir. Güney tarafları Kafkas Sıradağlarına dayanır. Kuzeyi ise çöl ile sınırlıdır. Batıda toprağı kara toprak olup oldukça sulak olduğundan münbit ve mahsuldardır. Doğuda ise kumlu, balçıklı, tuzlu bir halde bulunur ve buraları Hazar Denizi'nden çukur arazinin uzantısı addolunabilir. Başlıca mühim nehirler olarak Terek ve Kuban nehirleri akar ki, doğu kısmına nispetle batı tarafında nehirler ve çaylar daha ziyade çoktur. Madenlere gelince: Grozni muntkasında petrol vardır. Pyatigorsk (Beştav), Yesentavsk, Kislovodsk ve diğer kasabaların maden suları ise fevkalade meşhurdur.

Genel olarak Kuzey Kafkasya ahalisi Ruslardan (Kuban ve Terek Kazakları) ibaret ise de, Ruslardan başka Nogay, Kumuk ve diğer muhtelif Müslüman kabileler de bulunur.

Ruslar 967 tarihinde Knez Svyatoslav zamanında ilk defa Kuban Vilayeti'ne girerek Çerkezleri, Asetileri (Osetleri) mağlup ettiler ve XI. asırda Taman Yarımadası'nda Tamatarakan (Taman Tarkan) Prensiği'ni tesis ederek Çerkezlerle muharebeye devam ettiler. Tatar istilası hemen hemen üç asır boyunca Rusların Kafkasya ile olan münasebetlerini kesintiye uğratmıştır.

Tatar istilası Moskova Hükümeti'nin tedricî tazyikiyle sona erdi ve münasebet tekrar kurulmaya başlandı. Kafkasya'da bulunan zayıf derebeyleri defaatle Ruslardan yardım istemişlerdir. 1555 tarihinde İvan Grozni zamanında arzularıyla itaat eden bazı kabileler tarafından Pyatigorsk şehri tesis edilmiştir.

İvan Grozni (Müthiş İvan)'nin Kabardin hâkiminin kız kardeşi olan Maria Temrükova ile izdivaç etmesi keyfiyeti, bu memleketin müdafaası vazifesini İvan'a bahş eylemiştir.

Müteaddit mücadelelerden sonra Rusların Kuzey Kafkasya'ya yerleşmeleri ve Kazakları (Kozakları) iskân ettirmeleri sonucunda bugünkü Terski ve Kuban vilayetleri ile imtiyazlı Kazaklar topluluğu vücuda gelmiştir. Kuzey Kafkasya'nın kesin olarak ilhaki keyfiyeti 1802-1840 tarihleri arasında Asetinlerin (Osetinlerin), Çehilerin, Avarların, Lezgi ve Karbardinlerin tamamıyla mağlup edilmeleriyle husule geldi. Çerkezler ile olan harpler ise 1864'te son bulmuş, asiler dağlardan çıkarılmıştır. İtaati kabul etmeyenler ise Türkiye'ye göç etmişlerdir.

Terski Vilayeti

85 bin km² sahaya sahip olan bu vilayet, doğudan Hazar Denizi ile çevrilmiş olup oldukça dağlık bir araziden müteşekkildir. Yüksek sıradağlar, bu vilayet dahilinde pek derin ve tehlikeli vadiler ile bir diğerinden ayrılmaktadır. 150 kilometrelik Kafkas Dağlarının bir kısmı vilayet dahilindedir. Elbruz Dağı, bu vilayet ile Kuban Vilayeti hududu üzerine rastlar ki, Kafkasya ve bütün Avrupa'nın en yüksek dağı addolunur. Dik Tav, Koştan Tav'ın yüksek tepeleri de burada vakidir. Vilayetin kuzey kısmına gelince, geniş ve deniz seviyesinden alçak bir sahra halindedir. Terek ve Sulak nehirleri arasında susuz, tuzlu ve çöl gibi kumlu bir saha bulunmaktadır. Genel olarak vilayetin bitekliği (kuvve-i nebâtiyyesi) muhtelif olup bazı mahallerin mahsuldar toprağı vardır. Dağın eteklerine yakın olan bölgelerde çam ve meşe ormanları çokça mevcuttur. İklim ise mahal ve mevkilerin yüksekliğine göre değişir. Gayet soğuk, mutedil ve fevkalade sıcak yerleri vardır. Çukur yerler de, bilhassa Terskiye Kuma nehirlerinde, Kızlar (kızılyar) ve Georgiyevsk (Georgi-yefeska) havalisinde malarya (sıtma) hastalığı hüküm sürmektedir.

Nehirler: Terek Nehri; Sunca, Beyaz (ak) Argun, Yaksan, Sulak gibi kolları ihtiva eder. Bundan sonra Kuma ve Aksay nehirleri gelir.

Terek Nehri'nin munsabı havalisindeki deltalar hep birden bataklıktır. Kuma Nehri'nin çukur mahalleri de aynı haldedir.

Grozni, Mamakeyf, Karabulak, Mihailofskaya (Mihailovka) mıntıklarında zengin petrol rezervi vardır. Simli kurşun, mermer kireci, tuz madenleri de mevcuttur.

Kükürtlü maden suyu ile diğer maden suları ve kaplıcaları Pitigorsk, Jeleznovodsk, Yesentavk, Kislovodsk bölgelerinde bulunmakta olup şifa vermeleriyle meşhurdurlar.

Vilayet ahalisinin %24'ü Rus'tur. Müteakiben Çeçen, İnguş, Kabardin, Asetin, Çerkez, Nogay, Tatar, Kumuklar gelir ki, hepsi Müslüman'dır. Ermeniler ve İraniler de mevcuttur.

Ahalinin %80'i ziraatla iştiğal etmektedir. Meyvecilik, bağcılık, şarapçılık pek ziyade gelişmiş olduğu gibi, arıcılık da çok ileri gitmiştir. Bazı mahallerde ipek ile uğraşılmaya başlanmıştır. Ehemmiyetli bir surette her türlü hayvanat da yetiştirilmektedir. Hazar Denizi ile Terek ve Sulak nehirlerinde ise balıkçılık yapılmaktadır ki, bu Kazaklara münhasır ve onların imtiyazı dahilindedir. Dokumacılık ve el işleri nispetle zayıf haldedir.

Ticaret maddeleri petrol, hububat, yün, hayvanat, balık vesairedir. Vilayet dahilinde 500 kilometreye yakın demiryolu hattı ile Gürcistan-Asetin askerî yolu ve diğer araba yolları vardır. Arazi vilayet dahilinde kısmen Terek Kazaklarına (Kozaklarına) ait olup kalan arazi devlet mülküdür (arâzî-i emîriyye).

Vilayet Kafkas Umumi Valiliği'ne bağlıdır ve 10 kısma ayrılmıştır. 285 nahiye idaresini, 6 şehir idaresini, 1206 karyeyi içine alır. Bu vilayete Ruslar İvan Grozni zamanında sahip oldular. Adı geçen şahıs Kabardinler ile münasebet tesis etmiş ve Prenses Maria Temrükova ile izdivaç yapmıştır. Bu esnada Terek Nehri sahiline Kazaklar ve Rus avcıları iskân edildiler ve 1534-1543'de muhaceret (göç) neticesi olarak Terek Kazak mntukası vücuda geldi.

Vilayetin toplam sakini 1.214.000 olup kilometrekareye ortalama olarak 17 nüfus isabet etmektedir.

Kazalar	Nüfus
Vladikafkas Kazası.....	200.000
Vedenski Kazası.....	108.000
Grozni Kazası.....	148.000
Kızılyar Kazası.....	125.000
Muzdak Kazası.....	102.000
Nazranovsk Kazası	24.000
Nalçik Kazası.....	15.000
Pyatigorsk Kazası.....	161.000
Sunjenski Kazası.....	72.000
Hasavyurt Kazası.....	800.000
Karanogaysk Kazası.....?	

Şehirler	Nüfus
Vladikafkas.....	53.000
Grozni.....	22.000
Kızılyar.....	8.000
Muzdak.....	12.000
Pyatigorsk.....	25.000
Kislovodsk.....	14.000
Jelesnovodsk.....	2.000
Yessentuki	15.000
Garyaçavodsk.....	9.000
Giorgiyevsk.....	14.000
Orusmartan.....	15.000

Kuban Vilayeti

Kuzey Kafkasya'nın batı kısmını işgal eden bu vilayet Kuban Nehri'ni ve Karadeniz ile Azak Denizi kıyısını içine alır.

Yüz ölçümü takriben 100.000 kilometrekare olup güney tarafları Kafkas ve Elbruz Sıradağlarını ihtiva eylediğinden ziyadesiyle dağlık ve ormanlıdır. Nispeten iklimi mülayimdir. Kış ve yaz mutedil surette cereyan eder. Kuzey tarafları ova ve sahra halinde olup yer yer tepelikleri kapsar.

Vilayetin batısında çukur ve düz ovalar mevcut olduğundan, buraları çeşitli tuzlu göller ile bataklıkları ihtiva eder. Billhassa Kuban Nehri bataklıkları sıhate zararlı ve fevkalade sıtmalıklı bir halde bulunmaktadır. Mamafih balçıklı olan toprak çok mahsuldardır.

Kuban Nehri iki koldan denize dökülür. Bu kollardan biri Karadeniz'e, diğer kol da Azak Denizi'ne karışır. Azak Denizi'ne dökülen kolun havalisi tamamen sazlık ve kamışlıktır.

Duvut, Teberdi, Büyük ve Küçük Zelençuk suları vilayetin nehirlerini teşkil ederler.

Ormanlar bütün vilayet sahasının %20'si kadardır. Maykop Kazası'nda petrol ihraç olunmaktadır.

Yeys (Yeysk) Kazası'nın Temruk isimli gölünden çoğunlukla tuz ihraç olunur. Bunlardan başka kömür madeni, demir, kurşun mevcut olup Kafkas Sıradağları istikametinde Taman Yarımadası'nda volkanik ve madeni sıcak sular vardır.

Vilayetin ahalisinin %91'ni Ruslar ve Kazaklar teşkil eder. Bundan sonra Çerkezler, Ermeniler, Asetinler, Nogaylar, Türkler, Karaçaylılar, Abhazalar, Yahudiler, Kıptiler gelir. Başlıca meşguliyetleri ziraattır.

Her türlü hububat ekilir. Tütüncülük vilayetin güneydoğusunda Kuban Nehri'nin sol sahilindeki bölgelerde gelişmiştir. Bağcılık ve şarapçılık ile ahalinin bir kısmı iştigal eder.

Hayvan yetiştirmek keyfiyeti de bol bir nispet dahilinde ileri gitmiştir. Kazakların hayvanlarını hemen hemen bu vilayet yetiştirmektedir. Terek Nehri'nin ayaklarında balıkçılık mühim derecede gelir getirmekte ve pek nefis balıklar çıkarılmaktadır. Kereste imalatı cihetiyle vilayet oldukça ileri gitmiştir. Hayvan, yün, hububat, yağ bolca ihraç olunur. Vilayet 900 kilometreye yakın şimendifer (demiryolu) hattına sahip olup nehir yolu ise 380 kilometreye yakındır.

Vilayetin idaresi: Vilayet Kafkas Umumi Valiliği'ne bağlıdır. İdare cihetiyle yedi sancağa (kısmı) ayrılmıştır.

Beş şehir idaresiyle, dört yüz nahiye idaresine ve bundan başka 428 karyeye ayrılmıştır.

Kuban Kazakları'na ait arazi altı milyon sekiz yüz bin desatin olup (1 desatin = 60 metrekare) imtiyaza sahip Kazakların adedi 1.824.600 kadardır. Vila-yetin toplam sakini 3.731.000'dir ki kilometrekareye 31 nüfus isabet eder.

Vilayet dahilinde 1448 adet mektep mevcut olup okur-yazarların oranı %23'e ulaşır. 446 kilise ve 2 manastır mevcuttur.

Taman Yarımadası'nda eskiden Rus Tamatarakan Prensiği vardır ki, on ikinci asırda sona ermiştir.

Ruslar on sekizinci asrın yarısında tekrar buraya geldiler. 1775'te Seçler'in sükûtundan sonra Zaporojlar Kuban Vilayeti'ne göç ederek burada kendilerine özel imtiyazlar bahşedildi (bağışlanmıştır).

Sancaklar	Nüfus
Yekaterinodor Sancağı.....	384.000
Batalbaşinski Sancağı.....	243.000
Yeyski Sancağı.....	391.000
Kafkaski Sancağı.....	388.000
Labinski Sancağı.....	448.000
Maykop Sancağı.....	405.000
Temrük Sancağı.....	450.000

Toplam.....2.731.000

Şehirler	Nüfus
Yekazsubudar.....	71.000
Yeysk.....	43.000
Maykop.....	40.000
Temruk.....	12.000
Anapa.....	10.000

Bundan başka nüfusları binden fazla olan elliden ziyade kasaba vardır.

Stavropol Vilayeti

Kuzey Kafkasya'nın bu vilayeti 60.000 kilometrekare yüz ölçümünde olup geniş bir sahra halinde Karadeniz ile Ejderhan (Astarahan) Sahrası arasında bulunmaktadır. Batı kısmının vadilerini ilkbahar ve yazın sular istila eder. Doğu kısmı ise gayr-ı meskûn boş bir sahra olup çok fazla kumluktur. Vilaye-tin güney-batı kısmı Kafkas Dağlarının bir takım parçalarını ihtiva eder. Elbruz Dağlarından 11 km uzaklıkta bulunan Taşlı Sart Dağları, Hazar Denizi ve Karadeniz sularını ayırmaktadır. Buradaki dağlar o kadar yüksek değildir. İklim yönüyle Kafkas Dağları etekleriyle, diğer tarafları tabiatıyla ayrıdır.

Doğu rüzgârları çoğunlukla kuru estiğinden pek ziyade sıcak olur ve bitkileri mahveder. Çukur mahallerde sıtma ve tifo zarar vermektedir. Sulama cihetiyle vilayet arazisi pek zayıftır. Kuma, Maniç, Kalas, Yegorik gibi nehirler vilayetin batı kısmında bulunmakta olup cereyanları çok hafif ve yazın kurumaktadırlar.

Suyun kıtlığından dolayı kumluk mahallerde Kupan isminde su mahzenleri, sarnıçları inşa olunur.

Göller ve tuzlu bataklıklar Maniç Nehri havzasında ve Hazar Denizi sahilinde bulunur. Vilayette ormanlar pek azdır. Yalnız dağlık havalide biraz orman vardır.

Vilayet ahalisinin %92'sini Ruslar teşkil eder. %4 miktarında Türkmenler ve Nogaylar, %2 miktarında Kalmuk Tatarları vardır.

Ahali ziraatla uğraşmaktadır. Bazı sinekler ile çekirgeler ziraata büyük hasarlar vermektedir. Vilayet dahilinde 1500 değirmen vardır. Bazı mahallerde güzel meralar olduğundan hayvan yetiştirilmektedir.

Ulaşım yolları: vilayet dahilinde 210 km demiryolu hattı mevcut olup nehir yoluna sahip değildir.

Bu vilayet Kafkas Umumi Valiliği'ne bağlı olmayıp ayrıca idare olunur. 80 kazaya, 2 şehir idaresine, 140 nahiye idaresine, 833 karyeye ayrılmıştır.

Ahalinin %20'si okur-yazardır. Mekteplerin adedi 802'ye ulaşmaktadır. 603 kilise, 3 manastır vardır.

Bu vilayet milletlerin göç sahası üzerinde olduğundan, zaman zaman çeşitli Asya milletlerinin idaresi altında bulunmuştur. Ruslar ilkin İvan Grozni zamanında Kafkasya ile temasa geçmişlerdir. Vilayetin fetih ve istimlâki II. Katerina zamanında başladı. Şehr-i Salib (Haç Şehri) ismini alan. Stavropol şehri bugün imparatorluğun en güzel şehirlerinden birisi derecesine yükselmiştir. Vilayetin nüfusu 1.278.000'dir. Kilometrekare başına 26 kişi düşmektedir.

Kazalar	Nüfus
Stavropol Kazası.....	223.000
Aleksandrovski Kazası.....	200.000
Açı-kulak Kazası.....	22.000
Blagodorniye Kazası.....	263.000
Türkmenisky Kazası.....	43.000
Medvejenskiy Kazası.....	324.000
Derbetovskiy Kazası.....	14.000
Peraskoviskiy Kazası.....	191.000
(Svyatokrastovkiy Kazası)	
Şehirler	Nüfus
Stavropol.....	50.000
Svyatokrasta.....	12.000

Güney Kafkasya

250.000 kilometrekare yüzölçümüne sahip olan Güney Kafkasya Kıtası, Kafkas Dağlarından itibaren Osmanlı Devleti ve İran hudutlarına kadar uzanmaktadır. Yalnız Dağıstan Vilayeti ile Bakü Vilayeti'nin bir kısmı Kafkas Dağlarının kuzey cihetinde kalmıştır. Kafkas Sıradağlarının güneyinden ayrılarak Küçük Kafkas Dağları adıyla anılan silsile, birkaç silsile ve yaylaları içine alır. Büyük ve Küçük Ararat (Ağrı Dağı), Alagöz Dağları, zikredilen silsilenin en yüksek tepelerini teşkil etmektedir.

Küçük Kafkas Dağları'nı asıl Kafkas silsilesinden Kür ve Riyon nehirleri ayırır. Bunun bir bölümü olan Suram Dağları ise Hazar Denizi ve

Karadeniz'i ayırır. Güney Kafkasya'nın en çukur cihetleri Riyon ve Kür nehirleri havzalarıdır.

Toprak ve iklim cihetiyle Güney Kafkasya'da büyük farklar göze çarpar. Genellikle batı kısmında toprak mahsuldar ve iklim itidal üzeredir.

Doğu kısmında ise iklim ve hava kuru, toprak dahi yer yer kumlu, balçıklı ve tuzludur. Binaenaleyh bitkiler de tabiatıyla bu hale nazaran değişir.

Batıda zengin ve geniş ormanlar vardır. Bunlar Riyon Nehri ile Karadeniz havzasında görülmektedir.

Suram Dağları'nın doğusundan itibaren ormanlar tedricen azalmaya başlayarak doğuya doğru gidildikçe büsbütün seyrekleşmeye başlar. Daha doğuda Mugan Ovası'na ve Şirvan çöllerine tesadüf olunur.

Güney Kafkasya etnografik açıdan incelendiğinde büyük farklar görülür. Ruslar ancak %34 miktarında bulunurlar. %40'ı ise dağlılardan ibarettir. Batısında Çerkezler vardır ki, bunlardan Kabardinler, Küçük Terek Nehri'yle Suncay (Sunca) mntkasında, Aphazlar (Abhazalar) Sohum'da otururlar. Doğu taraflarında Terek Nehri'yle, bu vilayetin güney sınırı mntkasında Müslüman olan Lezgiler sakindirler. Bütün dağlardaki ahali bu Lezgilere mensuptur.

Sıradağın orta kısmında Müslüman Asetin kabilesi bulunur.

Sıradağın daha güneyinde Kutayis, Tiflis, Batum vilayetlerinde Gürcüler sakindirler. Suvanetler, Minfereler, Riyon Nehri havzasında Acaralar, İmeretiler Kutayis Vilayeti'nde olup Gürcüler'in başlıca kısımlarını teşkil ederler. Ermeniler Erivan Vilayeti'yle buna mücavir olan diğer vilayetlerde bulunurlar.

Tatarlar; Gence, Bakü ve Erivan vilayetlerinde sakindirler.

Bunlardan başka Güney Kafkasya; Türkler, Kürtler, Asuriler, Pişavlar vs. ile de meskündür.

Müslüman olan Kumuklar Dağıstan ve Terek vilayetlerinde ve Nogaylar Stavropol'da bulunurlar. Genel olarak bütün ahali ziraatla meşguldür. Ziraat Güney Kafkasya'nın doğusunda ancak suni sulama ile yapılabilmektedir.

Karadeniz sahili kısmında bağcılık diğer cihetlere nazaran pek mühimdir.

Pirinç, tütün, pamuk, çay ziraatıyla, ipek böcekçiliği anmaya değerdir. Ziraata müsait olmayan yüksek bölgelerde çokça hayvan yetiştirilmek ile iştilgal olunur. Neft ve gaz ihracatı ise Güney Kafkasya'nın en mühim servetini meydana getirmektedir.

M.Ö. IV. asırda burada Gürcü ve Ermeni hükümetleri mevcut idi. Hıristiyanlık buraya miladi I. asırda Romalılar tarafından ithal edilmiştir.

İlk Rus askerî kıtaları II. Katerina zamanında, 1770 senesinde Kafkas dağ-larını geçerek Güney Kafkasya'ya girmişlerdir. Hazar Denizi sahillerinin ve Derbent, Kuban ve Bakü şehirlerinin zaptı 1797 tarihinde vuku bulmuştur.

En mühim keyfiyet ise 1801 tarihinde Gürcistan'ın muharebesiz olarak Rusya'ya ilhak edilmesi hususu olmuştur. 1804'de Mengreli ve 1810'da İmereti Ruslar'ın sınırlarına dahil edilmiştir.

1813 tarihinde İran ile imzalanan Gülistan Antlaşması gereğince İran Hükümeti; Karabağ, Hancin, Şeki, Şirvan, Derbent, Kuban, Bakü ve Talış hanlıkları üzerinde Rusya'nın nüfuz ve hakimiyetini tasdik etti.

1824'te imzalanmış olan Türkmençay Muahedesi'ne göre de Erivan ve Nahcivan hanlıkları Rusya'ya terk edildi.

Karadeniz sahillerine gelince, buraları 1829'da Türkiye ile imzalanan Edirne Antlaşması ile Rusya'ya verildi.

Rusya'ya, Güney Kafkasya'nın zapt ve istilasında en çok hizmet eden Yermelof (1816-1826) ile Prens Baryatinski (1857-1864)'dir. Prens Baryatinski, 1859'da Gunip'i zapt ederek Şeyh Şamil'i de esir eden generaldir.

Batum Vilayeti

Batum Vilayeti Kafkasya'nın güneybatı yönünde ve Osmanlı Asya'sı ile sınır bulunmaktadır. Batısında Karadeniz ve kuzeyinde Kutayis Vilayeti vardır.

Vilayetin yüz ölçümü 8.000 kilometrekaredir. Arazisinin denizden yüksek-liği ortalama olarak bin metreden fazladır. Vilayetin sahası derin vadi ve geçitlerden müteşekkil olup sık ormanları ihtiva etmektedir. Kuzeyde Acara Sıradağları mevcuttur. Bu silsileden güneye doğru Arsiyan Dağları ortaya çıkmaya başlar. Güneyde Pontus (Taras) vardır ki, bunun üzerinde bin metreyi geçen yükseklikte Karcal Dağı bulunmaktadır. Sahil mntukasında ise, dar ve uzun olarak yegane düz arazi vardır. Arazi volkanik olup bazı bölgeler de balçık topraklıdır.

Genelde iklimi mutedil ve hafiftir. Kış pek o kadar şiddetli olarak hüküm sürmez. Vilayetin güney mntkasında yağmur az olarak yağdığından araziye sulama mecburiyeti vardır. Pek o kadar sıhhi olmayan yerlerde bile sıtma vesaire hastalıklar azdır.

Batum sıhhi ve iklimi bir mevki olup hamamları ile şöhret kazanmıştır. Vilayet Çoruh Nehri ve ona katılan nehirler tarafından sulanmaktadır. Bu nehirler toprağın btekliliğinin fevkalade mükemmel olmasına yardım ederler. Dağların çoğu ormanlar ile örtülüdür. Ormanlar bütün vilayet sahasının %12'sini teşkil etmektedir. Ormanlar; gürgen, kestane, ceviz, fındık gibi ağaçları, vesaire bitkiler ihtiva ettiği gibi, Alp Dağlarına mahsus latif mera ve çayırları da vardır.

Arsiyan Dağları bilhassa Kürtlerin ve yerli ahalinin en mümbit, zengin yaylalarını teşkil eder. Madenler cihetiyle o kadar zengin değildir. Bazı mahallerde bakır madeni vardır.

Vilayette Gürcüler ekseriyeti teşkil ederler. Gürcüler'den sonra Lazlar, Kürtler ve Türkler gelir. Ruslar pek az sayıdadırlar.

Ahalinin başlıca meşgüliyet ve zenginlik kaynakları ziraattır. Mısır, buğday, arpa, pirinç, vesaire hububat ekilmekte ve tütün de yetiştirilmektedir. Henüz sanayi o kadar gelişmemiştir.

Limon ve portakal, üzüm, çay, zeytin de yetişir. Meralarda her türlü hayvanat görülmektedir. Kürtler hayvan yetiştirmekle iştigal ederler. Sahil mntkasında ise balıkçılık ile uğraşılır. Vilayette imalathaneler ve fabrikalar hemen hemen yok denilebilir. Tenekecilik ve sandıkçılık gibi sanayi vardır. Bunlarla nefit ihracatı için iştigal olunur.

Ticaret; ihracat için Batum, Karadeniz'de birinci derecede mühim bir yer işgal etmektedir. Ulaşım yolları: 88 km tren, 268 km şose ve 65 km diğfer çeşit yollardan ibarettir. Mevcut mekteplerin adedi 37'dir.

Batum Vilayeti Kafkas Valiliği'ne bağlıdır. Eskiden Gürcistan'ın bir kısmını teşkil etmekte idi. Hepsi Hıristiyan idiler. Bunların eski mimarîlerinden olarak onuncu asırda inşa edilen Sahaletin Kilisesi ile Tebet Mabedi hala mevcuttur.

Son asırda Türklerin tazyikiyle ahali İslam dinini kabul etmiştir. Fakat bey-ler ve asilzadeler bundan imtina etmişlerdir.

Bütün şehrin nüfusu 30 bin ve Artyin Kasabası'nın 7091'dir. Vilayetin 1912-1914 seneleri geliri 255.364 rubledir. Vilayet iki kaza ve yedi nahiyeye, bir şehir idaresine, 427 karyeye ayrılmıştır.

Kilometrekare başına 27 nüfus isabet etmektedir.

Kazalar	Nüfus
Batum Kazası.....	100.100
Artvin Kazası.....	66.200
Toplam.....	166.300

1912 senesinde vilayet dahilinde 58.824 koyun; 27.071 Keçi; 7060 bargir (at); 82.000 öküz, inek ve manda mevcut idi.

Kars Vilayeti

Kars Vilayeti, Kafkasya'nın güney-batısında olup kuzeyden Osmanlı Asya'sı ile hemhuduttur. Yüz ölçümü 19.000 kilometrekaredir. Genel olarak dağ-lık olan bu vilayet eşit olmayan dört kısma ayrılabilir. 1-Kuzeydeki dağlık havza Arsiyan Sıradağlarının aksamından müteşekkildir. 2-Çeşitli geçit ve boğazları içine alan batıdaki dağlık havalı. 3-Güneyde derin Aras Nehri vadisini teşkil eden kısım. 4-Bu kısım ise vilayet genelinin 4/3'ünü teşkil eder. Ardahan-Kars yaylasından ibarettir.

Arazisi volkanik olup toprağı fevkalade mahsuldardır. Bazı mahallerde toprak humuslu olduğundan bol mahsul almır. Ardahan-Kars yaylasının güneydoğu kısmında çoğunlukla kaya tuzu bulunmaktadır. Aras Vadisi'nde toprak kireçli ve balçıklıdır.

İklim: Vilayetin kuzeyi ile güneyi başka başka olup dağlarda ve yüksek yaylalarda serttir. Kışın soğuk -35 dereceyi bulmakta ve çok kar yağmaktadır. Aras Vadisi aksamında sıcaklık senede ortalama +10 derecedir. Kış hafif, yaz ise sıcak ve kuru geçer.

Vilayette bulunan nehirlerin başlıcaları Aras, Arpaçayı, Kars Çayı ile Oltu Suyu'ndan ibarettir. Kafkasya'nın en büyük nehri olan Kür Nehri'nin büyük bir kısmı Kars Vilayeti dahilinde bulunmaktadır.

Vilayetin kuzeydoğusunda bazı göller mevcuttur. Bunların en büyüğü Çıldır Gölü'dür. Bazı nehirlerin yukarı kısımlarında bataklık araziye tesadüf olunur.

Vilayetin %6'sı ormanlık olup bu ormanlarda çam, ardıç, meşe, kayın ağacı vesaire vardır. Madenlerden bugün yalnız kaya tuzu ihraç olunur.

Vilayetin ahali si son derece muhtelif tir. Ruslar ancak %9.5 miktarındadır. Ermeniler, Türkler, Kürtler, Karapapaklar (Karakalpaklar), Türkmenler, Tatarlar, Asuriler, Asetinler ve Lezgiler bulunmakta olup bunlar umumiyetle ziraatla meşgul olmaktadır. Yüksek yaylalarda mısır, arpa, çavdar, buğday ve patates ziraati yapılır. Vadilerde ise pirinç, tütün, kendir vs. yetiştirilmektedir. Bağcılık ve meyvecilik Aras Vadisi'yle Oltu Çayı ve Posof Çayı vadisinde ilerlenmiştir. Kars, Ardahan, Oltu havalisinde arı yetiştirilmekte olduğundan çoğunlukla bal hâsil olur.

Her türlü hayvanat da bol olarak yetiştirilmektedir. Bunlarla umumiyetle Kürtler, Türkler ile muhacir Ruslar iştiğal etmektedirler. Genellikle kadınlar mensucatla meşgul olmaktadır. Elbiselik her türlü mensucat ile halı dokumaktadırlar.

Vilayette fabrika ve imalathaneler tamamen kaybolmuştur.

Başlıca ticaret: Tuz, meyve, yün, deri ve hayvanatla sınırlı gibidir.

Ulaşım yolları: Vilayet dahilinde 67 km tren, 12 km şose ve 88 km diğ er çe-şit yollar vardır.

Vilayet doğrudan doğruya Kafkas Valiliğ i idaresine bağlıdır. Dört kasabaya taksim edilmiştir. Bunlar 14 daireye (nahiyeye), 4 şehir idaresine ve 845 karyeye ayrılmıştır. Okuyup-yazanların oranı ancak %15'tir. Mevcut okulların adedi 260'dır. Bu vilayet 1879 tarihinde Berlin Muahedesi (antlaşması) gereğince Rusya'ya ilhak olunmuştur.

Kars kalesi Türkler ile Ruslar arasında muharebelerde mühim roller oynamış, birkaç kere Türklerin eline düşmüştür. Kars Şehri'nde meşhur Ermeni kilisesi Türkler tarafından camiye çevrilmiştir. Burası 1879'da tekrar kiliseye döndürülmüştür.

Kars Şehri'nin nüfusu 22.408, Ardahan'ın 2.349, Kağızman'ın 9.873 ve Oltu'nun 1.679'dur. Vilayetin geliri 1912-1914 senelerinde 2.686.854 rubledir.

Vilayetin toplam nüfusu 377.200 olup ortalama olarak kilometrekare başına 22 nüfus düşmektedir.

Kazalar	Nüfus
Kars Kazası.....	137.000
Ardahan Kazası.....	82.000
Kağızman Kazası.....	75.000

Oltu Kazası.....38.000

1912 senesinde vilayet dahilinde: 28.372 at, 9.500 merkep, 497.845 inek ve öküz, 34.000 manda, 401.560 koyun, 88.131 keçi mevcut idi.

Vilayet dahilinde:

822 değirmen, 175 demirhane, 246 yağhane, 159 peynirhane vardır.

Erivan Vilayeti

Kafkasya'nın güneyden orta kısmını meydana getiren bu vilayet, Türkiye ve İran ile hemhuduttur. Yüz ölçümü 28.000 kilometrekaredir. Vilayet arazisi kuzeyden güneye doğru tedricen aşağı meylerde ve yüksek kısımlar ancak kuzey havalisindedir. Bir takım sıradağlar ve dağ kümeleri ile kesilmiş olduğundan, çeşitli yayla ve ovalara bölünmüştür

Çukur ovalar Aras Suyu vadisindedir. Küçük Ararat (Kars) Dağı (3.600 m) ve Büyük Ararat dört bin metreyi geçen yüksekliktedir.

Arazisi volkanik olup ekser mahallerde kumlu bitkisel toprak tabakasıyla örtülü bulunmaktadır. Vilayetin iklimi de muhtelif olup bu keyfiyet mahallin denizden yüksekliği ile alakalıdır ve bundan dolayı değişkendir.

Başlıca Aras Nehri (400 km) ile buna mansıp olmak üzere dağlardan zuhur eden diğer nehir ve çaylar, kışın şiddetine, yağmurun çokluğuna nazaran ge-nişleyerek vilayet sahasını sulamaktadır.

Dağlık havalide çeşitli göllere sahip olup en mühimi Gökçe Gölü'dür. Bazı mahallerde bataklık arazi vardır ki, sağlığa zararlıdır.

Vilayetin ormanları pek az olup ancak vilayet sahasının %2'sini teşkil etmektedir. Bunlar da dağ yamaçlarıyla, geçitler ve vadiler havalisindedir. Dağlar ile vadiler faydalı bitkiler ile örtülüdür.

Madenler: Nahcivan ve Surman kazalarında kaya tuzu çoktur. Güherçile, maden kömürü, bakır, simli kurşun ve kobalt madenleri de vardır. 971.000'e erişmiş olan vilayetin ahalişi çeşitli soylardan (halklardan) oluşmaktadır. Ruslar %2 kadardır. Ermeniler ise ahalinin yarısından çoğunu teşkil ederler. Bunlardan sonra Tatarlar, Kürtler, Asuriler, Yahudiler, Tatlar ve Gürcüler gelir.

Tatarlar ve Kürtler göçebe ve yarı göçebe halledirler. Başlıca uğraş ziraattir. Ziraat sahası denizden 1500-2300 metre yükseklikteki araziye kapsar. Daha çukur mahallerde ise sulama ile mümkündür. Buralarda pamuk, pirinç,

tütün vesaire yetiştirilmekte olup ovalarda bahçecilik de ileridir. İpekçilik ile Nahcivan kazasında uğraşılır.

Meraların çokluğu hasebiyle her türlü hayvan yetiştirilmekte olup hayvan ticareti Tatar ile Kürtler'in başlıca servetlerini temin etmektedir.

El işleri, sanayi, kadınlar tarafından yapılır ve oldukça mühim gelir temin ederler. Deri, halı, kuyumculuk ile iştil olunur. Urbacılık da ileridir. Vilayetin ticareti 14 milyon rubleye ulaşmakta, Türkiye ve İran ile yapılmaktadır. Başlıca ihracat Culfa'dan yapılmaktadır.

Ulaşım yolları: 240 km tren yolu, 380 km şose mevcuttur.

Vilayet Kafkasya Valiliği'ne tâbi olup dahili idarede 7 kazaya, 21 nahiyeye, 110 karye idaresine, 5 şehir idaresine ayrılmıştır. Toplam 1301 karye vardır.

Vilayette sakin olanların %9'u okur-yazar. Mekteplerin adedi 283'e ulaşmıştır.

Erivan Şehri Hristiyanlığın birinci asrından beri mevcuttur.

Erivan kalesi 1582'de Türkler tarafından inşa edilmiştir. 1827'de Paskeviç ordusu tarafından zapt edilmiştir. Erivan'da Zaravar namında meşhur bir Ermeni kilisesi vardır ki, burada Aziz Ananya medfundur. Bunun kabul salo-nu hala ziyaretgâhtır.

Kazalar	Nüfus
Erivan Kazası.....	140.000
Gümrü Kazası.....	199.000
Nahcivan Kazası.....	116.000
Yeni Bayezid Kazası.....	161.000
Sürmeli Kazası.....	99.000
Şarurru Daralakez Kazası.....	90.000
Eçmiyazın Kazası.....	254.000

Kilometrekare başına 37 kişi düşmektedir.

Şehirlerin nüfusu: Erivan 29.000, Gümrü (Aleksandropol) 33.000, Nahcivan 7.000, Yeni Bayezid 10.000, Ordu Abad 5.000 nüfusludur.

Vilayetin 1912-1914 senelerinde geliri 7.227.161 rubledir.

Gence Vilayeti

Gence Vilayeti güneyde Aras Nehri vasıtasıyla İran'dan ayrılmaktadır. Yüz ölçümü 42.000 kilometrekaredir. Kuzeydoğu kısmı Kafkas Sıradağlarının güney eteklerinde bulunmasından dolayı 3000 metreden fazla yüksekliğe sahip olduğu gibi, Pazardüzü tepeleri ise daha ziyade yüksek ve 4000 metreyi aşmaktadır. Bu dağlardan çeşitli nehirler çıkar.

Vilayetin orta kısmı ormansız ve suyu az ova halinde olup bazı yerlerinde pek o kadar yüksek olmayan sıradağlar ile kesilmiş bulunur. Karayaz, Mil adındaki çöl arazisi bu kısım dahilindedir. Vilayetin güneybatı kısmında Küçük Kafkas Dağları denilen silsile parçaları korkutucu vadi ve geçitleri içine alıp, buralardan bazı nehirler ve sular kaynamaktadır.

Toprak muhtelif cinsten olup mümbit ve mahsuldardır. Sahra kısmında toprak humuslu, balçıklı ve kumlu bir haldedir. Bazı mahallerde tuzlu ve bataklık arazi vardır.

Dağları senenin çoğu zamanlarında karla kaplı olduğundan, köylere ve yerleşim mahallerine sahip değildir. Yalnız yaz mevsimlerinde, bu dağlarda kendi sürüleri bulunduğundan bazı aşiretler ikamet ederler ki, meraları pek zengindir.

Bu dağların eteklerini teşkil eden havalide iklim güzel ve mutedil ise de, kışın şiddetli olup çok kar yağmaktadır. Yazın yağmur yağar serin olur. Ovalık kısmında yaz şiddetli ve kuru olup kış pek kısa sürer.

Vilayet Kür Nehri ile sulanır. Adı geçen nehrin Alazat, Yuru, Acıyançay, Turyançay, Akistafa, Şahmur, Terter kolları bu vilayet dahilinde bulunur. Güneyde Aras Nehri'nin çeşitli kolları vardır.

Ormanlar vilayetin %21'lik kısmını işgal etmekte olup Zengezur (Zengizor) ve Kazak kazaları dahilinde bulunmaktadır.

Bakır, magnezi (magnezyum), kobalt ve petrol madenleri bu vilayet dahilinde de mevcuttur. Altın, simli kurşun, çinko, mermer, grafit, kireç, maden kömürü vardır. 1.100.000 nüfusa sahip olan bu vilayette Rusların mevcudu %2 kadardır. Türk-Tatarlar ve Kürtler genel nüfusun %61'ini ve Ermeniler %33'ünü teşkil etmekte olup bunlardan sonra Udinler, Tatarlar, Kurinler, Hapatlinler, Yahudiler, Rumlar, İraniler, Gürcü ve Çingeneler gelir.

Ahali sulama vasıtasıyla ziraatla meşgul olmaktadır. Buğdaydan başka mısır, pirinç, pamuk, kenevir ve tütün yetiştirilir. Meyve bahçeleri ve bostanlar bolca mevcuttur.

Vilayetin güney kısmında bağcılık da oldukça ilerlemiş bulunuyor. Dağlık mıntıkadaki ahali arıcılıkla iştigal eder. Birçok faydalı nebatat da üretilmektedir.

Göçebe ahalinin yegane servet ve geçimi hayvan yetiştirmeye münhasır gi-bidir. Koyun, keçi, öküz, inek, manda, katır, eşek, at benzeri hayvanlar yetiştirilmektedir. İmalathaneleri pek azdır.

Vilayetin ihracatı seneden seneye artmaktadır. Buğday, sebze, meyve, şarap, nebatat kökleri, yün, bakır, halı ihraç olunur.

Vilayette yün mensucatı ilerlemiş olup halıcılık da ehemmiyet kazanmaktadır.

Ulaşım yolları: 240 km şimendifer, 110 km şose ve 52 km nehir yolu vardır.

Vilayet Kafkas Valiliği'ne bağlı olup idare cihetiyle sekiz kazaya ayrılır. Bu kazalar otuz üç nahiye, 298 köy idaresi, 1556 karyeden ibarettir. Vilayet dahi-linde toplam 147 mektep vardır.

Bu vilayet ilk önce Gence namıyla adlandırılmakta ve Müslüman hanların idaresinde bulunmakta idi. 1804'te Prens Çiçyanof kumandasındaki Rus as-kerleri tarafından zapt ve istila edilince, İmparatoriçe Elizabet'e atfen Elizavetpol Vilayeti ismi verilmiştir. 1813'te Gülistan Muahedesi gereğince de kati olarak Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Gence'de, Şah Abbas tarafından inşa edilmiş bir cami-i şerif ve Nuha'daki Han Sarayı meşhurdur.

Gence Vilayeti 45 kilometrekare genişliğinde olup kilometrekare başına 24 nüfus isabet etmektedir.

Kazalar	Nüfus
Gence Kazası.....	178.000
Araş (Arş) Kazası.....	75.000
Civanşir Kazası.....	76.000
Zengezur Kazası.....	77.000
Kazah Kazası.....	171.000
Karyakin Kazası.....	130.000
Nuha Kazası.....	129.000
Şuşbeh Kazası.....	174.000

Gence Şehri 33.000, Nuha 30.000, Şusa 34.000 nüfusa sahiptirler. Vilayetin 1912-1914 yıllarında geliri 9.986.523 rubledir.

Bakü Vilayeti

Bakü Vilayeti Kafkasya'nın güneydoğusunda ve Hazar Denizi sahilindedir. Güneyde İran ile hemhuduttur. Yüz ölçümü 40.000 km² olup buna Hazar Denizi'nde bulunan Narken, Volf, Sivyatoy, Sara, İki Kardeşler isimindeki adalar da dahildir.

Vilayetin kuzey yönü Kafkas Silsilesi'nin parçalarını ihtiva ettiğiinden dağlık, ortası ise Kür ve Aras nehirleri ile sulandığından ova ve düzlüktür. Burada geniş Mugan ve Şirvan sahraları vardır. Apşeron (Abşeron) Yarımadası çukur ve taşlık araziden ibaret olup su ve bitkilerden yoksun bir haldedir. Vilayetin güneyinde bulunan Lenkeran Kazası, sahil kısmında düzlük ve ovalık bir hal-de ise de sair tarafları Talış Dağlarını ve zengin ormanları kapsamaktadır.

Vilayetin büyük bir kısmı nebatî topraktan müteşekkil olduğundan verimlidir. Balçık tuzlu ve kumlu topraklar da yer yer görülür.

Dağların ekser etekleri kireçli olduğundan dolayı ziraata elverişli değildir.

Vilayetin iklimi muhtelif olup zemin engebelerine göre başka başka bulunmaktadır.

Düz mahallerde yaz şiddetli, kış ise mülayimdir. Bakü'de senelik ortalama sıcaklık 10 derecedir. Dağda iklim sağlığa pek ziyade uygun ise de Kür ve Aras vadilerinde sağlığa zararlı ve sıtmalıklı yerler bulunmaktadır.

Rutubet vilayetin kuzey kısmıyla güneyinde kâfi derecede bulunmakta olup orta kısım yalnız kışın bitkiler ile örtülü, fakat yazın rutubet olmamasından adeta bir çöl halindedir.

Sulama açısından işler genellikle pek zayıftır. Başlıca nehirleri Kür ve Aras nehirleridir. Gölleri tuzlu olup Bakü ve Lenkoran havalisinde bulunurlar.

Bataklık mahaller ise Hazar Denizi sahilinde Lenkoran ve Şamahı kazalarında mevcuttur. Neft hâsılatı cihetiyle Bakü Vilayeti dünyada pek büyük bir şöhrete sahiptir.

Neft madeni Balahan ve Sabuncu mevkileri ile Bibiabad sahasında bulun-maktadır.

Hasılatı senelik 600 milyon Puda ulaşır (1 Pud=16.3 kg'dır). Bundan başka vilayet dahilinde gaz ve tuz madeni pek çoktur.

Vilayet nüfusu 1.033.000'dir. Ruslar %9.5 miktarındadırlar. Tatarlar ise %59 civarında olup bunlardan başka Yerliler, Dağlılar, Lezgiler, Şirvaniler, Tatlar ve Ermeniler vardır.

Ahalinin başlıca uğraşı ziraattır. Sulama ile mısır, buğday, pirinç, darı, mercimek vs. ekilir. Meyve bahçeleri ve bostanlar da fazla olup bağcılık da ilerlemiştir. Bu vilayette ipekçilik eskiden beri mevcuttur. Hayvanlar yetiştirilmektedir ki bunlar ile aşiretler uğraşmaktadırlar. Nehirlerde ve Hazar Denizi'nde balıkçılık yapılmaktadır. Balıkçılık hazineye ait olduğundan mültezimlere verilir. Sanayi çeşidine gelince; dokumacılık, çuhacılık, ipek mensucatu ve mamulâtu, na'ş işleri oldukça ilerlemiştir.

Başlıca ihracatı petrol ve gazdan ibarettir.

Ulaşım yolları: 500 km demiryolu, 280 km adi yol, 180 km şose mevcuttur.

Kür Nehri'yle, Afuşa Nehri gidiş-gelişe müsaittir.

Vilayet Kafkas Valiliği'ne bağlı olup 6 kazaya ayrılmıştır.

Bunların arasında 6 şehir idaresi, 471 nahiye ve 1210 karye vardır. Ahalinin %11'i okur-yazar olup vilayet dahilindeki okulların sayısı 189'dur.

Vilayet 1812 tarihinde Gülistan Antlaşması gereğince İran'dan Rusya'ya geçmiştir. Bakü'de Divanhane denilen eski binaların harabesi mevcuttur. Bakü'de, 11. asırda inşa edilmiş bir cami ile ateş-perestlerin harap tapınakları vardır.

Kazalar Nüfus

Bakü.....	298.000
Gökçay.....	147.000
Cevat.....	94.000
Kuban.....	207.000
Lenkoran.....	130.000
Şamahı.....	155.000

Kilometre başına 25 nüfus düşmektedir.

Bakü'nün nüfusu 127.000, Gökçay 3.958, Kuba 144.644, Lenkeran 8.800, Şamahı 22.000, Salyan 16.000, Balhan-Sabuncu petrol mntıkası 50.131'dir.

Vilayetin 1912-1914 senelerindeki geliri 7.785.282 rubledir.

Dağıstan Vilayeti

Dağıstan Vilayeti, Kafkas Sıradağı'nın doğu kısmında ve Hazar Denizi sahilinde düzensiz bir dörtgen şeklindedir.

Yüz ölçümü 3200 km² olup dünyanın en ziyade dağlık mahallerden biri sayılabilir. Kafkas Dağları bu vilayeti birbirine paralel birçok silsileler ile kesmiş ve tehlikeli vadiler, yüksek tepeler, geçilmesi mümkün olmayan engebeler meydana getirmiştir. 3600 metre yükseklikten itibaren karlık mıntıklar başlar. Bununla beraber Kafkas Sıradağlarının sair yerlerine nispetle burada kar ve buzdan mürekkep tabakalar azdır. Hazar Denizi sahilindeki düz mahaller ise kumlu ve tuzlu ovalardan ibarettir.

İklimi: Dağlarda soğuk ve çok şiddetli ise de vadilerde ılıman ve sıcaktır. Hazar Denizi sahilinde ise daha ziyade sıcaktır.

Dağıstan Vilayeti'nde hemen hiç orman yok gibidir. Dağlarda bitkiler pek zayıf bir halde olup aksam-ı maile ise yeşillikten mahrumdur. Bilakis çukur olan yerlerde ise bitkiler pek zengindir. Bazı mahallerde meşe ormanları bulunur. Dağıstan Vilayeti müteaddit nehirler ve çaylar ile sulanır. Başlıcaları: Sulak, Samur, Şura, Özen, Rubaşçay ve diğer nehirlerdir.

Madenlere gelince; gümüş, bakır, demir, kaya tuzu, civa madeni, güherçile, petrol, kireç vs. gibi madenler mevcuttur. Yirmiye yakın maden suyu kaynağı da vardır.

Vilayetin toplam nüfusu 689.000 olup Rusların miktarı %2.8 kadardır. Dağlılar %79 oranındadır. Türk-Tatarlar %15 miktarında olup Avarlar, Kurinler, Darkinler, Kumuklar, Gazi-Kumukların (Tabasaranlar) tamamı Müslümandırlar.

Ziraat: Vilayet arazisinin tabiatı hasebiyle ziraat pek azdır. Gerek tarlalar ve gerekse bahçeler sulanmayla ürün verirler. Başlıca sulama kanalı 65 km uzunluğunda olan Sulak adlı kanaldır.

Çukur yerlerde pirinç, buğday, mısır ekilir.

Vilayet dahilinde öteden beri bağcılık ile iştilal olunur ve ahali buna isteklidirler. Arıcılık ve hayvancılık ile de uğraşırsa da meraların darlığından dolayı inkişaf edememekte ve hayvan sürüleri komşu vilayetlerin meralarına sevk olunmaktadır. Balıkçılık ile sahil halkı meşgul olmaktadır. Yün

mamulâtu, sırmalı el işlemleri, silah imalâtu, kemik ve boynuzdan yapılan eşya ve benzerleri ahalinin başlıca geçimlerini temin ettikleri işlerdir.

İmalâthane ve fabrika gibi müesseseler yoktur.

Ulaşım yolları: 230 km demiryolu, 90 km şose vardır.

Vilayet, Kafkas Valisi'nin emriyle idare olunur. 9 kazaya taksim edilmiştir. Bunlar 34 nahiyeye, 547 köy idaresine, 3 şehir idaresine, toplam 1222 karyeye ayrılmıştır.

Vilayet dahilinde okur-yazarların miktarı %13'dür. Toplam 752 okul vardır. 12 kilise mevcuttur.

Derbent Şehri beşinci asırda Hazar kavminin saldırısını durdurmak üzere İranlılar tarafından tesis edilmiştir. Bu geçit mevzii gayet dar olup Kuzey Kafkasya'dan güneye geçmek için yegane geçidi teşkil eder.

Derbent 1722 tarihinde Büyük Petro tarafından zapt edilmiş fakat 1736'da tekrar İranlıların eline geçmiştir. 1796 tarihinde tekrar Ruslar tarafından geri alınarak, 1813'te kesin olarak Rusya'ya ilhak edilmişti.

Dağıstan'da Gunip kale ve istihkâmları âleme ün salmıştır. Burada meşhur Şeyh Şamil (Dağların Serdarı Dinisi) 1824 tarihinden itibaren Ruslarla pek çok muharebeler yapmıştır. Adı geçen 1859'da Prens Baryatinskiy'e teslim mecbur oldu.

Vilayet'in toplam nüfusu 689.000 olduğundan kilometre başına 26 kişi düşmektedir.

Kazalar Nüfus

Timur Han-Şura Kazası.....	209.000
Avar Kazası.....	41.000
Andi Kazası.....	52.000
Gunip Kazası.....	68.000
Darkin Kazası.....	87.000
Gazi Kumuk Kazası.....	59.000
Tabasaran Kazası.....	79.000
Kurin Kazası.....	111.000
Samur Kazası.....	79.000

Şehirlerin nüfusu: Timur Han-Şura 10.000, Derbent 20.000, Petrovsk 17.000 nüfusa sahiptirler.

Vilayet'in 1912-1914 seneleri geliri 1.685.723 rubledir.

Tiflis Vilayeti

Tiflis Vilayeti, Kafkasya'nın ortasını işgal eder. Yüz ölçümü 40.00 km² olup vilayet genellikle dağlık sayılabilir.

Kuzeyinde Kafkasya Dağları vardır ki, 4.800 metre yüksekliğindeki Kazbek Dağı vilayetin dahilinde bulunmaktadır. Güneye doğru Kahatin, Kartalin ve Suram silsileleri uzanır. Küçük Kafkas Dağlarının etekleri vilayetin güney-batı kısmını teşkil etmektedir (Acara, Ahalsık, Mukri dağları). Vilayetin düzlük yerleri güneydoğusundadır. Burada Kundin, Burcolin, Guri, Alazan ovaları vardır.

İklimi pek değişkendir. Düz mahallerde kış hafif ve yaz sıcak olur. Tiflis'in yıllık ortalama sıcaklığı +12 - +6 derecedir. Dağlık yerlerde kış mevsimi pek şiddetlidir ve yazın az sıcak olur. Bin metreden daha yüksek olan bütün mevkilerde kış genellikle çok şiddetli surette hüküm sürer.

Nehirler: Vilayet, Kür Nehri (330 km) ve buna kaynak olan Ahalkalak Çayı, Posof Çayı, Aragoy, Alazan nehirleri vesaire birçok su ile sulanır. Gölleri azdır.

Ormanlar vilayetin %30'unu işgal eder ki çam, kestane vs. ağaçlardan meydana gelmiştir.

Madenleri: Bakır, güherçile, demir, petrol v.s. ihraç olunur. Burcum'da maden suları vardır.

Tiflis Vilayeti'nin nüfusu 1.183.000 olup muhtelif soylardandırlar. Ruslar %7.5 miktarındadır. En çok Gürcüler %44 nispetinde, Ermeniler ise %19, Tatarlar %11, Asetinler %6.5, Lezgiler %4 oranındadırlar. Bunlardan sonra Rum-lar, Kürtler, Asuriler, İmretinler, Peşavlar gelir.

Ziraat: Dağlık mntukalarda ekseriyetle yalnız arpa yetiştirilmektedir.

Ovalardaki ziraatın %60'ı buğdaydır. Mısır, tütün, pamuk vs. ekilmektedir ki, çoğunlukla sulama ile icra olunur. Bağcılık ve şarapçılık vilayet dahilinde ileri gitmiştir. Özellikle Kaheti mntukasında pek ileridir. Bundan dolayı mühim gelir elde edilir. Arıcılık da aynı haldedir. Burcolin, Telavi kazalarında ipek böceği beslenir.

Dağlık yerlerde hayvan yetiştirilir ki, ziyadesiyle mühimdir. Meraları pek zengindir. Kışın hayvanlar ovalara nakledilirler. Burcolin Kazası'nda İsviçre usulü üzerine süthane ve peynirhaneler vardır. Tiflis'te değirmenler, tütün fabrikaları ve hızarhaneler mevcuttur.

Başlıca ticaretgâh mahalli Tiflis Şehri olup burada hububat, şarap, deri, yün, tütün, peynir ticareti yapılmaktadır. Ulaşım yolları; 320 km demir, 600 km şose (Gürcistan askerî yolu) ve 110 km diğer yollar bulunur. Vilayet, Kafkasya Umumi Valiliği'ne bağlı bulunmaktadır. 9 kazaya ayrılmıştır. 30 nahiye, 316 köy idaresi, 7 şehir idaresi vardır. Toplam köy ise 2.221'e erişmektedir. Tiflis'te bir Darülmualimîn (Öğretmen Okulu) mevcuttur. Okulların adedi 357 olup okuyup-yazanların oranı %21'dir.

Tiflis Vilayeti sahası 1746 tarihinden beri Gürcü Çarlığı'na bağlıyken, 1801'de Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Tiflis Şehri miladî beşinci asırda kurulmuş ve Mihata'dan sonra Gürcü krallarına başkent olmuştur.

Tiflis'te meşhur Siyon ve Meteh kiliseleri mevcut olup 5. asırda inşa edilmiştir. Saray bugün hapisane olarak kullanılır. Saint David Manastırı'nda Guribayandof'un mezarı vardır. Sigenah Şehri'nde Saint Nina Manastırı vardır ki, bu manastırda Gürcüler'in dinî rehberi olan Nina adlı kadın gömülüdür.

Ahalisi 1.183.000'dir. Kilometrekare başına 28 nüfus isabet eder.

Kazalar	Nüfus
Tiflis Kazası.....	89.000
Ahılkelek Kazası.....	84.000
Ahalsık Kazası.....	64.000
Burcolin Kazası.....	151.000
Guri Kazası.....	221.000
Duşeti Kazası.....	87.000
Signah Kazası.....	101.000
Telavi Kazası.....	72.000
Tianeti Kazası.....	5.000

Şehirleri: Tiflis 200.000, Ahılkelek 5.000, Ahalsık 20.000, Guri 12.000, Duşeti 2.500, Signah 11.000, Telavi 12.000'dir.

Vilayetin 1912-1914 senelerindeki geliri 7.621.692 rubledir.

Günabes Vilayeti

Günabes Vilayeti, Güney Kafkasya'nın batısında ve Karadeniz kıyısı üzerindedir. Yüz ölçümü 22.000 km² olup dağlık ve alçak kısımları olmak üzere vilayeti iki parçaya ayırmak mümkündür.

Dağlık kısmı Sevanet Dağlarıyla, Suram Sıradağlarını içine almakta ve bu-nun güneyinde Acara Dağları bulunmaktadır. Düzlük olan arazi ise vilayetin merkez ve batı parçasından ibaret olup Riyon Nehri'nin havzasını şamildir.

Toprak: Vadilerde kumlu, dağlık bölgelerde ise taşlıktır. İklim gelince; dağlık mıntikalarda oldukça serttir. Kış şiddetli olup çoğunlukla kar yağar. Düzlük kısımlarda ise tabii olarak daha hafif ve mülayimdir. Vilayetin bataklık olan kısımlarında malarya vs. hastalıklar mevcuttur.

Nehirler: Başlıca nehirleri Riyon (210 km) ve Çoruh sularıdır. Çoruh Suyu, Artvin'den itibaren 70 km'lik kısmında nehir taşımaya uygundur.

Bu nehirlerden başka İngur (180 km), Bzıb, Kudur, Natanebe, Suyis nehirleri taşımaya müsait olmayıp, vilayet dahilinde bulunurlar. Gölleri meyânında, sahilleri bataklık Beleustum Gölü vardır. Genellikle bataklıklar nehirlerde ve deniz sahilinde bulunmaktadırlar. Günabes Vilayeti bitkilerinin bolluk ve kıymetliliği ile pek ziyade meşhurdur. Çukur mahaller ve dağ yamaçları çeşitli bitkiler ile örtülü bulunur. Dağlarda ise dünyanın gayet zengin yayla ve meraları mevcuttur.

Vilayetin hemen yarı sahasını ormanlar teşkil eder. Bundan dolayı Günabes Vilayeti orman cihetiyle Kafkasya'nın en zengin vilayeti sayılır. Madenlerden bakır, kömür madeni vesaireye sahiptir. Günabes Vilayeti'nin nüfusu 1.008.000 olup bu vilayet dahilinde Ruslar ancak %2 nispetindedirler. Gürcüler %32.5, İmretinler %22.5 miktarında olup bunlardan sonra ancak Türkler, Ermeniler, Rumlar, Suvanetler ve Guriler gelir.

Ziraat vilayetin başlıca zenginlik kaynağıdır. Pirinç, çeşitli hububat, tütün, çay ve pamuk ekilmektedir.

Bağcılık da ileri iken filoksera felaketiyle harap olmaktadır. Arıcılık bazı yerlerde ilerlemiştir. Hayvanlar: Yalnız ziraata mahsus hayvanlar yetiştirilir.

Ağaç imalatı ve kaba bir tarzda yün mamûlatı ve ipek mensucatu mevcuttur.

Vilayetin genel ticareti seneden seneye çoğaldığından Poti Limanı günden güne ehemmiyet kazanmaktadır.

Ulaşım yolları: 210 km demir yolu, 115 verst şose Asetin askerî yolu, Kutayis'ten Abastuman'a kadar 170 km adi yol mevcuttur.

İdaresi Kafkas Umum Valiliği'ne bağlıdır. 7 kazaya ayrılmıştır ki 27 nahiyeye, 199 köy idaresi ve dört şehir idaresi mevcuttur. Toplam 1031 karye vardır.

Vilayet ahalisinin %20'si okur-yazardır. Toplam 547 okul vardır.

Abhazya, Gurya, Mangoralya, Suvenetha ve diğer aksam 15. asırda İmreti çarlarının idaresi altında bulunmakta idi. Bunlar 1804 tarihinde ise Rusya tabiliğini kabul etmişlerdir. 1857'de ise vilayet Rusya'ya ilhak edilmiştir.

Günabes'te eski kale ile 11. asırda inşa edilmiş olan bir kilise harabesi vardır. Günabes'ten 11 km mesafede, 11. asırda inşa edilmiş olan meşhur bir kilise daha bulunmaktadır.

Vilayetin toplam nüfusu 1.008.000 olup km başına 51 nüfus düşmektedir.

Kazalar	Nüfus
Kutayis Kazası.....	273.000
Zugdidi Kazası.....	136.000
Leçum Kazası.....	62.000
Azurkent Kazası.....	124.000
Raçin Kazası.....	89.000
Senak Kazası.....	139.000
Şaruban Kazası.....	189.000

Şehirlerin nüfusu; Kutayis 40.000, Azurkent 6.000, Sohum 7.000, Poti 10.000, Redutkalga 626 nüfusa sahiptir.

Vilayetin 1913- 1914 senelerin geliri 4.594.578 rubledir.

Karadeniz Vilayeti (Çernomorskaya Guberniya)

Bu vilayet Kafkasya'nın kuzey-doğusunda ve Karadeniz sahili boyunca güney doğuya doğru 280 km uzunluğa sahip Kafkas Dağlarıyla, deniz arasında pek dar bir sahayı işgal eder ki, 7500 km² yüz ölçümünde olduğundan Rusya vilayetlerinin en küçüğüdür.

Vilayet; Kafkas Dağlarıyla, denize dökülen birçok nehir ve ırmaklara sahiptir. Marhut Dağları, Kafkas Dağlarının bir kısmı olarak vilayet dahilinde bulunur. Kuzey tarafında dağlar pek o kadar yüksek olmayıp, ormanları ihtiva etmektedir.

Güneyinde Soçi Kazası'nda dağlar fazla yüksek ve daimi karlarla örtülü bulunur. Novorosisk'de toprak kireçli ve Soçi'de de balçıklıdır. Asıl kara

toprak mevcut değilse de kuvvet itibariyle Fransa Ren havalisi toprağından aşağı kalmaz. Büyük ve yüksek dağlar vilayeti soğuk kuzey rüzgârlarından muhafaza ettiğinden iklimi pek mutedil ve güzeldir. Soçi mıntıkası Orta İtalya ve Kırım'ın güzel yumuşak havasıyla rekabet ettikten başka, buralarda meşhur sıcak su hamamları da mevcut olduğundan, sağlık açısından kıymetini bir kat daha yükseltmektedir.

Nehirler pek şiddetle ve süratle akarlar ki, Mezimtu, Tuapse, Aşe, Şahe, Leçesu nehirleri başlıcaları olup gidiş-gelişe müsait değillerdir. Gölleri azdır. Kurdivaç Gölü'yle, Novorosisk civarında tuzlu bir göl bulunmaktadır. Bataklık yerler yalnız nehirlerin ağızlarında vardır.

Her türlü nebatat noktazarından vilayet pek zengindir. Çeşitli ormanlar (468 bin desatin) vardır. Dağlarda en zengin meralar bulunmaktadır.

Çimento ile inşaat için taşlar ve simli kurşun madenleri mevcuttur. Soçi'de maden sularının muhtelif türleri vardır. Bu vilayetin nüfusu 140.000 olup Ruslar çoğunluğu teşkil ederler. Ondan sonra Ermeniler, Rumlar, Gürcüler, Almanlar, Çekler ve Moldovanlar gelir. Bahçe ve bostancılık ahalinin başlıca meşgalesidir. Binaenaleyh meyve bahçeleri ve bağları çok olup aynı zamanda tütün ziraatı da yapılır. Dağlılar arıcılıkla meşgul olurlar. Her türlü hayvan bulunursa da yetiştirilmek için meşgul olunmaz. Balıkçılık da tabii bir haldedir. Ticaret umumiyetle zayıftır. Gelincik, Tuapse, Novorosisk, Soçi ve Adler kasabaları başlıca ticaret merkezleridir.

Vilayet dahilinde 12 km demiryolu, 530 km şose vardır. Sahillerinde deniz pek derindir. Bundan dolayı Novorosisk, Gelincik limanları pek mahfuz ve Karadeniz'in en mükemmel limanlarından sayılmaktadır.

İdare cihetiyle vilayet Kafkas Umumi Valiliği'ne bağlıdır. 8 kısmı içine alan 3 bölüme, 33 nahiye, 3 şehir idaresine ve 59 karyeye ayrılmıştır. Vilayet dahi-linde 113 okul vardır. Okur-yazarın sayısı %40'dır.

1829'da Türkler ile muharebeden sonra buraları Rusya'ya intikal etmiş ise de Çerkezler Rus hâkimiyetini hiç durmadan taciz ve tehdide devam ederek yağma, eşkiyalık ve halkı dağlara kaldırmak gibi işlerden vazgeçmediklerin-den Ruslar buraya heyet-i seferiye ve bölükler sevk ederek Tuapse, Vilyamin ve Adler'i zapt ile istihkâmlar inşa ettiler. Adler'de Marlinski, 1840'da kendi müfrezesini kahramanca müdafaa ederek telef oldu.

Kazalar	Nüfus
Novorosiski Kazası.....	68.000

Soçi Kazası.....	41.000
Tuapse Kazası.....	24.000
Şehirler	Nüfus
Novorosisk.....	41.000
Soçi.....	4.000
Tuapse.....	6.000
Romanovsk.....	?
Hosta.....	2.000
Gelincik.....	2.000

Sonuç

Rus Devleti adına bir heyet tarafından rapor niteliğindeki bu eser, XIX. yüzyıl Kafkasya'sını farklı yönleriyle resmetmesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır. Hem Kuzey Kafkasya hem de Güney Kafkasya'nın idari yapısını, etnik durumunu, nüfusunu, sınır başlarıyla tarihlerindeki önemli noktaları, sahip oldukları yer altı ve üstü doğal kaynak-larını, ahalinin geçim yollarını, fiziki coğrafyasını, mimari eserlerini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bu bakımdan sadece tarihçilerin değil coğrafyacılar başta Kafkasya üzerine çalışan farklı bilim dallarının ilgisini çekecek ve müracaat edebilecekleri bilgiler içermektedir.

KAYNAKÇA

- Azerbaycan, Matbaa-i Askeriye, 1334, 37.Cephe Gerisinin Müdâfaa ve Muhâfazası, Matbaa-i Askeriye, 1341, 91.
- ÇELİKPALA, Mithat, "Dünden Bugüne Kafkasya: Sosyal, Siyasal Yapı ve Etnik Çatışmalar", *Kafkas Dosyası*, İstanbul, Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Fatih Sancaktar, Hasan Demiroğlu, Recep Ahışalı, Yahya Başkan, TATAV Yayınları, 2006.
- DURDUN, Davut, Kafkasya, *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 24, 2001, ss.157-158.
- İLHAN, Suat, "Jeostratejik Kuzey Ufkumuz (Balkanlar, Kafkaslar, Karadeniz)", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği, Muzaffer Özdağ'a Armağan*, cilt I, Ankara, Der: Ü. Özdağ-Y. Kalafat-M.S. Erol, ASAM, 2003.
- KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 2003.

ÖZTÜRK, Mustafa, “Kafkasya’nın Tarihi Cografyası ve Stratejik Önemi”, *Sekizinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri I, XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye ve Kafkaslar (24-26 Ekim 2001)*, Ankara 2003.

ŞAHİN, Enis, “Tarih Boyunca Kafkasya’ya yönelik Türk Politikalarının Anahatları”, *Kafkas Dosyası*, İstanbul, Haz: Ali Ahmetbeyoğlu, Fatih Sancaktar, Hasan Demiroğlu, Recep Ahıshah, Yahya Başkan, TATAV Yayınları, 2006.

TANRIVERDİ, Mustafa, “Kafkasya’da Ruslaştırma Siyaseti (XIX. Yüzyıl ve XX. Yüzyıl Başları”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi Kafkas Özel Sayısı*, 2017, ss.538-557.

TAVKUL, Ufuk, *Kafkasya Gerçeği*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.